

VLASNICI I ZGRADE U KOJIMA SU DJELOVALE SENSKE TISKARE XIX. I XX. STOLJEĆA

Sve do početka 80. godina XIX. stoljeća u Hrvatskom primorju — a time i gradu Senju — nije bilo tiskare u kojoj bi se tiskale za potrebe našeg svijeta na hrvatskom jeziku knjige, novine i drugi radovi. Prema podacima dra Vinka Antića, objavljenim u Riječkoj reviji (godina XI. broj 3—4 1960) »kao rezultat suprostavljanja talijansko-mađarskim protuhrvatskim tendencijama te ondašnjih nacionalnih i kulturnih stremjenja Primoraca u poznatijim trgovačko-pomorskim središtima Kraljevici 1873, Senju 1874, Bakru 1877 i Sušaku 1878 godine utemeljene su i započele s radom primorske tiskare i knjigovežnice.«

S time u vezi a u povodu 100. obljetnice postojanja i rada današnje Jadranske tiskare ili senjskih tiskara, bila mi je dužnost saznati nešto više o starim tiskarama, njihovim vlasnicima i zgradama u kojima su Senjani mnogo toga vrijednoga i lijepoga tiskali i korićili. To sam postigao zahvaljujući predaji danas živućih¹ i nekih nedavno preminulih Senjana, te brojnim izdanjima senjskih tiskara koje su sakupljene u muzeju a potječu iz tiskara: Krmpotić, Luster, Župan, Hreljanović, Vukelić, Devčić et Comp., Smetana, Antić-Smetana, Nell i današnje Jadranske tiskare. Na ovaj način u posljednji čas prikupljeni su dragocjeni podaci o više stotina tiskanih djela, koja evidentno govore o kvaliteti, tiskarskoj vještini i knjigoveštvu u gradu Senju za posljednjih stotinu godina. Sve je to nesumnjivo i dragocjen doprinos Senja i Senjana počecima razvitka modernog hrvatskog tiskarstva.

Zgrade u kojima su djelovale i nalazile se ove nove tiskare XIX. i XX. stoljeća, za razliku od starih glagoljskih tiskara (Senj i Senjska Draga), navode se redom kako se utvrdilo da su bile osnovane² ili pak prestale s radom zbog različitih okolnosti.

Ovdje ne iznosim vlastite opservacije o zgradama gdje su se nalazile stare glagoljske tiskare, prva Silvestra Bedričića u gradu Senju i ona druga, kako je utvrđeno — u Senjskoj Dragi,³ jer će o tome biti riječi u drugoj prilici.

¹ Ovom prilikom najljepše zahvaljujemo na usmenim podacima koje sam dobio od starih Senjana: Ivke Rošić, Vjekoslava Antića i Josipa II. Smetane i njegove supruge Viktorije.

² Prema usmenim kazivanjima koje je dobio od starih Senjana i Josipa pl. Vukelića prof. Pavao Tijan sastavio je oko 1935. kratak pregled početka i rada i vlasnika senjskih tiskara iz XIX. i XX. stoljeća. Ove zabilješke prof. Tijan je dopunio i njima sam se djelomice poslužio u ovom radu, na čemu mu ovom prilikom zahvaljujem.

³ Vladimir Kraljić, Novi arhivski nalaz o glagoljaškoj tiskari u Senjskoj Dragi, Senjski zbornik VI. 1975. strana 77.

1. TISKARA JURJA I. KRMPOTIĆA

Prema podacima starih Senjana prije 1874. godine u Senju je imao knjigovežnicu i malu tiskaru Juraj I. Krmpotić. Ne znamo da li se je u ovoj prvoj senjskoj tiskari što tiskalo a niti kada je prestala s radom i u kojoj se zgradi nalazila. Nekako oko 1874. Krmpotićeva tiskara-knjigovežnica više ne radi jer te godine Juraj Krmpotić radi u tek osnovanoj tiskari Huberta Lustera. Godine 1876. Juraj Krmpotić odlazi u Gospić i radi u tamošnjoj tiskari.

2. TISKARA H. LUSTERA I ANTONIJE LUSTER VRHOVAČ

Prema biografskim podacima sačuvanim na listu nekog časopisa stoji da je Hubert Luster došao u Senj iz Zagreba 9. srpnja 1865. Po dolasku u Senj Luster otvara malu knjigovežnicu i trgovinu pisaćeg pribora. Ova radnja nalazila se u prizemlju kuće ex Fiorelli k. č. broj 261 K, na Zgonu broj 5 s ulazom iz ulice Petra Preradovića. Tu je 6. prosinca 1874. H. Luster uredio malu tiskaru.⁴ Godine 1885. Luster je kupio kuću ex Zorko na Maloj Placi — Trg žrtava fašizma broj 13, (k. č. broj 105 K), preselio stare i nabavio nove strojeve za jednu veću tiskaru.⁴ Ovdje je Luster od 1885. do oko 1893. tiskao, koričio i izdavao u vlastitoj nakladi brojne knjige, novine, plakate i drugi tiskani materijal. Poslije njegove smrti⁵ 1892. jedno vrijeme tiskaru — »Lusteriju«⁶ vodi njegova žena Antonija rođena Vrhovac. U tome radu spretno joj pomaže rođaka Tereza Devčić. Oko 1895. Antonija Luster prodaje tiskaru Ivi pl. Hreljanoviću.

⁴ U povodu proslave 480. obljetnice osnutka i rada senjske glagoljske tiskare i 100. obljetnice današnje senjske tiskare na kući Fiorelli, Zagon br. 5. postavljena je na pročelju kuće mramorna spomen-ploča veličine 70 x 55 x 3 cm.

1874 — 1974.
U OVOJ ZGRADI KNJIGOVEŽA HUBERT LUSTER
UTEMELJIO JE 6. PROSINCA 1874. DANASNJU SENJSKU
TISKARU, NASTAVLJAJUĆI SVIJETLE TRADICIJE PIONIRA
HRVATSKOG TISKARSTVA.
U POVODU 100. OBLJETNICE USPJESNOG RADA OKO
UNAPREĐIVANJA UMJETNIČKOG TISKA I PISANE RIJEČI
OVU SPOMEN PLOČU POSTAVLJA
GRAD SENJ
SENJ, 23. XI 1974.

⁵ U senjskom gradskom groblju Sv. Vida, u redu velikih obiteljskih grobnica, nalazi se i grobna raka Huberta Lustera. Ispred grobnice stoji na postamentu skladno mramorno poprsje Lustera, a niže ploča na kojoj su uklesane riječi posvete:

HUBERT LUSTER
KNJIGOTISKAR, KNJIZAR I KNJIGOVEŽA
ROD: U HOPSTENU — NJEMACKA 2. VELJAČE 1833.
UMRO 27. PROSINCA 1892.
ANTONIJA LUSTER ROD. VRHOVAČ
POSJEDNICA GRAĐANKA SENJSKA
ROD. 15. SVIBNJA 1842. UMRLA 24. SVIBNJA 1932.
POKOJ IM VJEČNI
TEREZA DEVČIĆ
† 15. X 1861 † 1924.

⁶ Prema Hubertu Lusteru, koji je u Senju imao prvu tiskaru i štampao mnoga vrijedna djela po kojima je postao poznat nadaleko, njegovo prezime služi Senjanima kao sinonim za svaku drugu senjsku tiskaru — »Lusterija«.

⁷ U svojim zabilješkama prof. P. Tijan navodi neki štrajk senjskih tiskara, ali se ništa ne zna u koje je vrijeme održan taj štrajk i s kojim motivima.

3. TISKARA MARIJANA ŽUPANA

Godine 1884. poslije jednog štrajka⁷ tipografskih radnika kod Luster a odvojio se Marijan Župan i otvorio u prizemlju kuće ex Krajač (Stari trg broj 1 i k. č. br. 129 K) malu tiskaru s knjigovežnicom. U Županovoj tiskari ugledao je svjetlo dana prvijenac S. S. Kranjčevića — »Bugarkinje«. Zbog konkurencije prestaje uskoro s radom tiskara M. Župana. Župan odlazi u Gospić i nastavlja rad u tamošnjoj tiskari.

4. TISKARA IVE pl. HRELJANOVIĆA

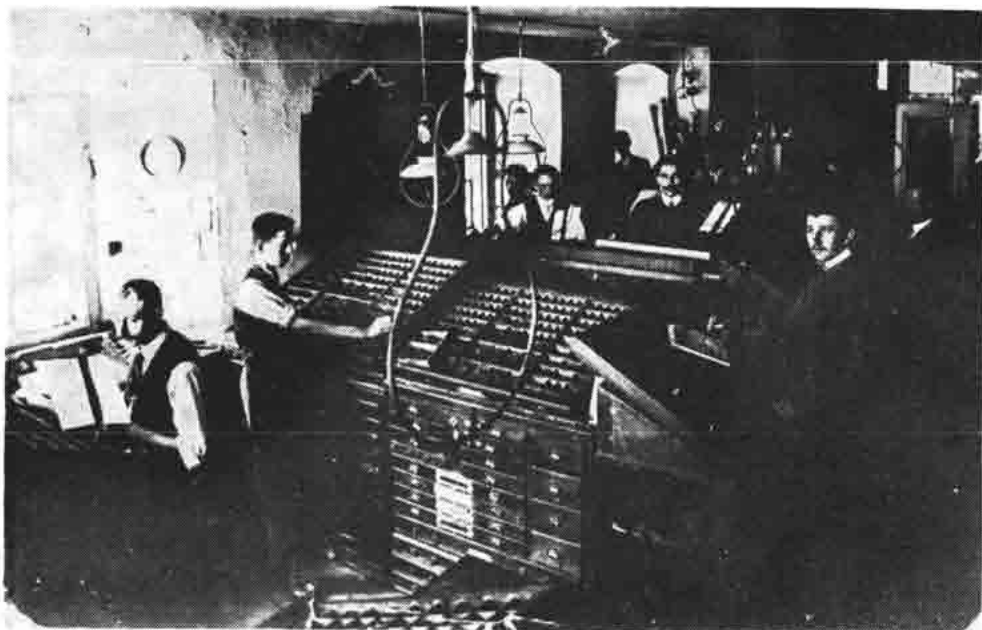
Oko godine 1893. Ivo pl. Hreljanović otkupio je od Antonije Luster za 16.000 forinti tiskaru. On prenosi Lusterove strojeve u prizemlje zgrade »Uskok« (Uskočka broj 12, k. č. br. 151 K) s ulazom iz Preradovićeve ulice. Tiskara Ive pl. Hreljanovića uspješno djeluje sve do oko 1908. godine. Na izdanjima Hreljanovićevih djela dugo vremena nalazi se uz »Ivo Hreljanović« i starija firma »prije H. Luster a«. Neko vrijeme Ivo pl. Hreljanović imao je u Crikvenici svoju filijalnu knjigovežnicu. Prema tome Hreljanovićeva tiskara prestaje s radom oko 1908. godine.

5. TISKARA JURJA II. KRMPOTIĆA I PETRA pl. VUKELIĆA

Ova dva Senjanina otkupila su strojeve od nasljednika Ive pl. Hreljanovića i u istoj zgradi »Uskok« otvorili novu tiskaru Krmpotić-Vukelić. Ortaci nisu bili složni u radu, razišli su se, a strojevi su rasprodani.

Sl. 31 — Mala placa, u sredini kuća H. Luster a, a lijevo palača knezova Daničića, oko 1925.

Sl. 32 — Unutrašnjost slagarne T. Devčić i drugovi (Potok-Mala placa) lijevo Antić i J. Smetana, oko 1910.

Sl. 33 — Mala placa, slikoviti stari senjski trg, oko 1930.

6. TISKARA TEREZE DEVČIĆ I DRUGOVA

Nekako oko 1895. Tereza Devčić, vrlo poduzetna žena, uredila je u prizemlju svoje kuće na Potoku (Trg oslobođenja broj 1, k. č. br. 112/1 K) prvo knjižaru a od 1909. tiskaru i knjigovežnicu »T. Devčić i drugovi«. Tiskara Devčić radila je dosta dugo i za to vrijeme u njoj je tiskano mnogo knjiga, brošura i drugog materijala. Poslije njezine smrti 1924., u vrijeme krize i potpunog gospodarskog propadanja Senja, tiskaru vodi njezin sin Vladimir, ali bez uspjeha. Uslijed teških financijskih prilika VI. Devčić ugovorno veće tiskarske strojeve prenosi u Stamparski zavod na Sušaku, gdje uskoro postaje direktorom Zavoda. Dio manjih strojeva tiskare Devčić otkupili su Senjani tipografi Joso Smetana i Ivan Nell.

7. TISKARA JOSIPA I. SMETANE

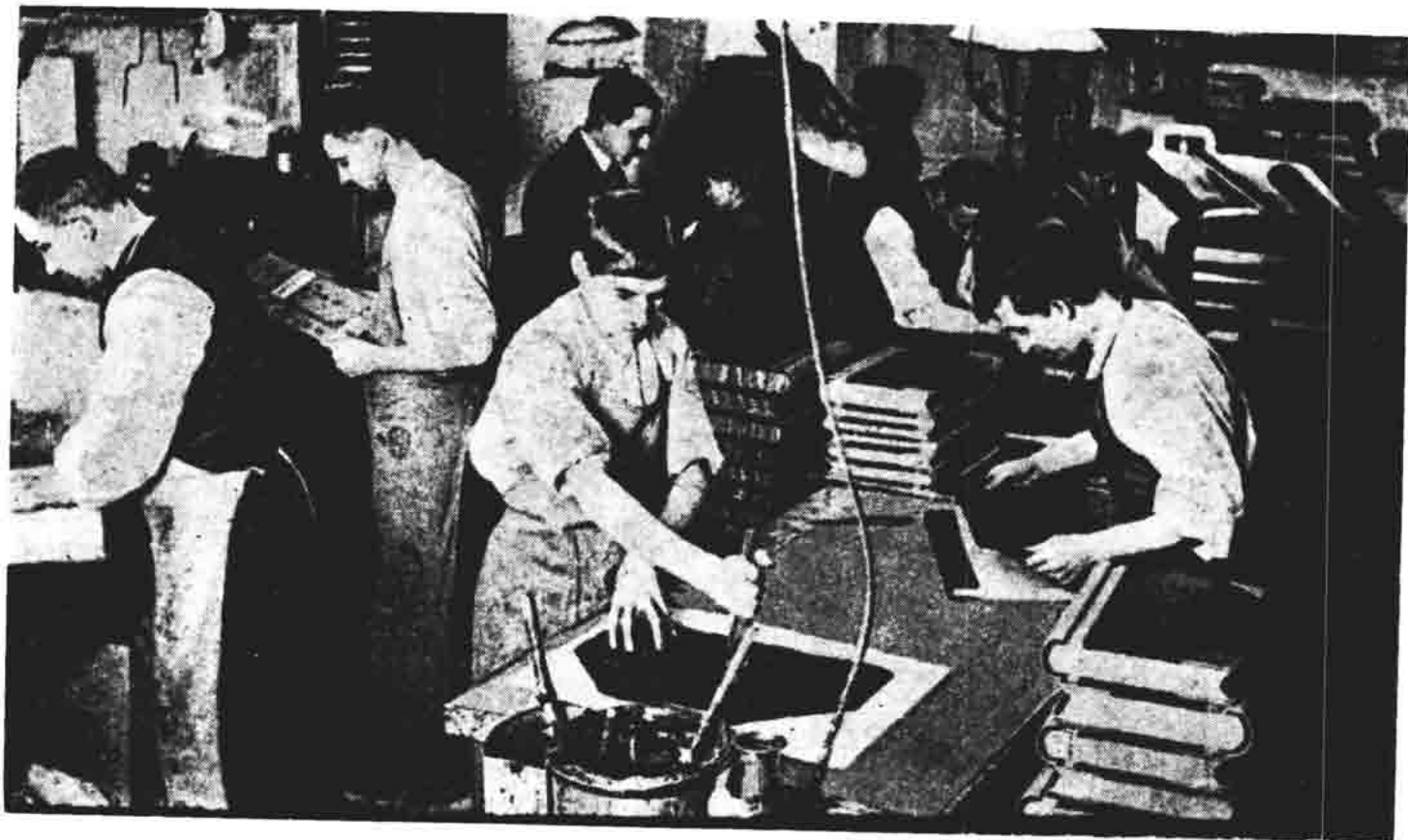
Zatvaranjem tiskare T. Devčić i drugovi Joso I. Smetana kupio je u Trstu nove strojeve i u prizemlju kuće u ulici A. Šenoe broj 6. (k. č. br. 248 K) otvara 1925. svoju tiskaru i knjigovežnicu. Zbog teških gospodarskih prilika tiskara J. Smetane prestaje s radom 1932. Strojeve i inventar otkupio je senjski knjižar Josip Zorko.

8. TISKARA JOSIPA ZORKA

Od Josipa I. Smetane knjižar Josip Zorko otkupio je 1932. tiskaru. Strojevi su preneseni u donji grad u prizemlje rodne kuće književnika Vjenceslava Novaka (k. č. br. 343 K) s ulazom iz Potoka. Zorko tiskaru daje u zakup Ikici Smetana i Josipu Antiću. Uskoro su zakupnici tiskaru otkupili od Zorka i dugo vremena uspješno radili.

9. JADRANSKA TISKARA SMETANA-ANTIĆ

Godine 1932. suvlasnici Antić-Smetana osnivaju u prizemlju rodne kuće Vjenceslava Novaka na Potoku novu tiskaru pod imenom »Jadranska tiskara« Senj. Ova je tiskara dosta uspješno obavljala svoju djelatnost sve do 21. XII. 1943., kada se po ugovoru između Propagandnog odjela ZAVNOH-a i suvlasnika Smetana-Antić prenosi na oslobođeni teritorij u okolicu Otočca. U vremenu od 1943—1945. ova senjska tiskara odigrala je značajnu ulogu u objavljivanju »partizanske štampe« a time i u prosvjećivanju i kulturi u okvirima Revolucije. Vrijednost ovog rada partizanskih senjskih i ostalih primorskih tiskara bit će potrebno stručno obraditi za drugu prigodu, ali se već sada može reći da je taj rad dio općeg kulturnog nastojanja u doba narodnooslobodilačke borbe. Poznato je koliko se u narodnom ustanku nastojalo na kulturnom djelovanju pa za naš oslobodilački rat ne vrijedi ona stara rimska poslovice da »muze šute u vrijeme borbe«. Baš je naša NOB i specifična, između ostalog, i po stalnom i intezivnom prosvjetnom, kulturnom i umjetničkom radu (opismenjavanju, priredbe, partizanska pozornica, ratno slikarstvo, umjetnička književna djela — Goranova »Jama« npr. — glazbena djelatnost, pjevački zborovi i dr.), a u tom sklopu partizanska štam-

Sl. 34 — Unutrašnjost tiskare T. Devčić, knjigovežnica, oko 1910.

Sl. 35 — Unutrašnjost knjižare i papirnice

*Sl. 36 — Senjski knji-
gotiskar Josip pl. Vu-
kelić prigodom pro-
slave 50. obljetnice
stručnog rada (1885
—1935).*

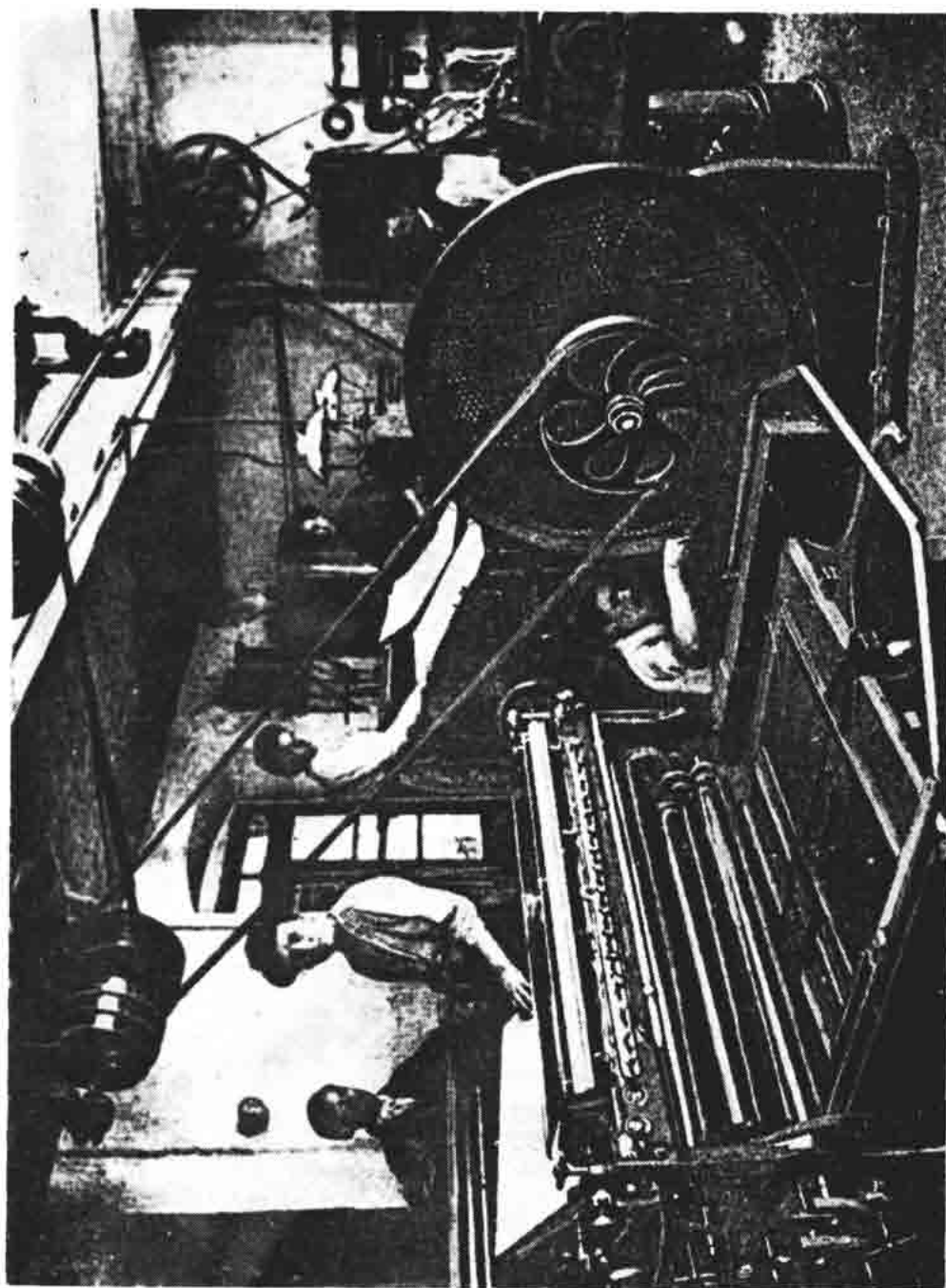
pa odigrala je vrlo vidnu i osobito važnu ulogu. Zato je i potrebno posebno istražiti i proučiti koliko je pojedina partizanska tiskara — kao npr. senjska — pridonijela svojim radom općoj borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje. To je posebno potrebno učiniti u vezi sa senjskom partizanskom tiskarom jer je ona sa sobom imala svijetlu tradiciju tiskarstva sve tamo od 1494. godine.

10. JADRANSKA TISKARA U SASTAVU PROPAGANDNOG ODJELA ZAVNOH-a

Prema sačuvanom ugovoru od 21. XII. 1943. proizlazi da je Jadranska tiskara (suvlasnici Smetana-Antić) prenesena na slobodni teritorij i stavljena u službu Propagandnog odjela ZAVNOH-a. Od kraja 1943. do 1945. strojevi senjske tiskare uspješno su obavili svoju namjenu i na njima je otisnuto mnogo brošura, novina i drugog propagandnog materijala. Poslije rata tiskara nije vraćena u Senj. Sudbina starih strojeva, koji bi danas imali posebnu muzejsku vrijednost, nije nam poznata.

11. TISKARA IVANA NELLA

Oko 1925. Ivan Nell otkupio je od Vlade Devčića neke strojeve s kojima je započela s radom njegova mala tiskara i knjigovežnica. Nellaova tiskara u

Sl. 37 — Unutrašnjost strojoslagarne T. Devčić et &., oko 1910.

početku nalazila se u prizemlju stare gradske vjećnice na Maloj Placi — Trg žrtava fašizma broj 8 (k. č. br. 100/1.). Kasnije Nellova tiskara seli na Zgon, istočni predjel Senja. Sve do kraja 1943. u ovoj tiskari izrađuju se etikete i nazivi za kutije od cigareta tvornice duhana u Senju. U Nellovoj tiskari od 9. IX.1943. do početka 1944. tiskaju se razne plakate, letci i drugi propagandni materijal.

12. TISKARA PRIMORSKOG VJESNIKA ONOO-a ZA HRVATSKO PRIMORJE

U početku 1944., u vrijeme njemačke ofenzive prema Senju i Podgorju, tiskara I. Nella je demontirana i kamionima preko Alana otpremljena u šumu na slobodni teritorij Gorskog kotara. Sredinom 1944. Nellova tiskara nalazi se u sastavu Štamparije Primorskog vjesnika Oblasnog NOO za Hrvatsko primorje, u čijem sastavu će raditi do kraja rata 1945. Neki strojevi iz ove senjske — Nellove tiskare danas se nalaze kao eksponati u Muzeju revolucije na Trsatu.

13. JADRANSKA TISKARA SENJ

Poslije oslobođenja i na temelju ugovora između suvlasnika Smetana-Antić i Propagandnog odjela ZAVNOH-a od 21. XII 1943., po odobrenju Predsjedništva vlade Hrvatske, vlasnicima su vraćeni strojevi, ali ne stari, već oni iz tiskare Kugli u Zagrebu. Strojevi su kamionima dopremljeni u Senj. Nakon nekog vremena sve strojeve od Smetana-Antić 28. XI 1946. otkupio je tadašnji Kotarski NOO Senj. Tiskara je uređena u prizemlju ex-kuće Vlahović na obali (k. č. br. 379 K) i zadržala je staro ime — Jadranska tiskara. Iz ovih malih prostorija tiskara 1968. seli u prizemlje zgrade »Uskok«, gdje se i danas nalazi. Namjera je Skupštine općine Senj da se Jadranska tiskara preseli u nove i veće radne prostorije u Aleji — Šetalište S. S. Kranjčevića.

Ovaj kratki prikaz historijata osnutka i rada senjskih tiskara te zgrada u kojima su one djelovale u XIX. i XX. stoljeću, učinjen je prema sačuvanim dokumentima i sjećanjima starih Senjana, posebno prema starijim zabilješkama prof. Pavla Tijana. Danas kada više nema arhive grada Senja i starih Senjana, trebat će uložiti posebne napore da se još uvijek prisutne praznine ispune i prema tome napiše cjelovitiji i stručniji prikaz senjskog tiskarstva u XIX i XX. stoljeću i o djelima koja su u njima štampana. Sve ono što su kolege — znanstvenici iznesli ovih dana i sav naš budući rad u tom pravcu neka nam bude poticaj za daljnja istraživanja još nepoznatih događaja, upoznavanju osoba koje su vezane s tim radom, proučavanju prilika koje su tada vladale, ideje koje su ljude navodile na taj rad i utvrđivanju svih vrijednosti koje iz toga rada proistječu, a odnose se na naš Senj i njegov golemi doprinos hrvatskom tiskarstvu i kulturi. Sve ovo zajedno neka nam bude poticaj i obveza da i dalje sakupljamo materijal i djelujemo da se u Senju otvori muzejska zbirka glagoljice, tiskarstva i kulture i književnosti grada Senja.